

SOVET HAKİMİYYƏTİNİN İLK İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN MƏTBUATINDA TÜRKİYƏ MÖVZUSU (“KOMMUNİST” QAZETİ QAYNAQLARINA BİR BAXIŞ)

Dr. Namiq AHMADOV*

Xülasə: Sovet dövrü Azərbaycan mətbuatında Türkiyə mövzusu ciddi maraq doğuran və populyarlıq qazanan mövzulardan olmuşdur. Təqdim edilən məqalədə də Sovet hökumətinin ilk illərində dövrün çox populyar mətbuat orqanlarında dərc edilən məqalə və xəbərlərdə türkçülüyə qarşı qısqançlıq meyllərinin olmasına baxmayaraq, Türkiyə və türkçülük haqqında yazıların ki-fayət qədər çox və əhatəli olması faktlarla təsdiq edilir. Eləcə də ölkənin baş mətbu orqanı olan “Kommunist” qəzetinin əlifba islahatının həyata keçirilməsində, Şərq xalqlarının və Türkojji qurultayların informasiya-təbliğət işinin aparılmasında önəmli vasitə olması diqqətə çatdırılır. O da diqqətə çatdırılır ki, Elmlər Akademiyasının, ədəbi-bədii təşkilatların hələ formalaşmadığı illərdə redaksiya milli qüvvələri ətrafında toplayan mənəvi mərkəz rolunu oynamışdır.

Amma bir məsələni də yaddan çıxarmaq olmazdı ki, qəzet, eləcə də “Kommunist” qəzeti orqanı olduğu rəhbər təşkilatın siyasətini yerinə yetirmək üçün təsis edilib və onun vəsaiti ilə nəşr olunurdu. Bununla belə qəzet milli təəssübkeşliyini unutmamış, coxsaylı məqalələrdə milli dünyagörüşün qorunmasına çalışılmış və müntəzəm olaraq bunun cəzasını çəkmiş, ciddi tənqid və təqiblərə məruz qalmışdır.

“Kommunist” qəzetində 1920-ci illərdə yer alan məqalələr Türkiyə-Sovet dostluğuna, Türkiyə ilə münasibətlərin gələcəyinə inam yaratmaqda idi. Təəssüf ki, sonralar məlum oldu ki, bunlar Türkiyəni kommunist yoluna gətirmək üçün Sovet dövlətinin daxili və xarici siyasətindən irəli gələn plan imiş. Təbii ki, bu plan baş tutmayanda repressiyalar başlandı və bu qəzetdən də yan keçmədi. Müəlliflərin “millətçilik”, “türkçülük” adı ilə təqibi başlandı. Faktlar var ki, “Kommunist” qəzetindəki “millətçilik yuvası”nı dağıtmaq üçün dəfələrlə çox yüksək səviyyədə ciddi tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Açar sözlər: “Kommunist” qəzeti, Türkiyə-Sovet dostluğu, Sovet dövrü, millətçilik, türkçülük.

SOVYET HAKİMİYYƏTİNİN İLK YILLARINDA AZERBAIJAN BASININDA TÜRKİYE KONUSU (KOMMUNİST QAZETESİ KAYNAQLARINA BİR BAKIŞ)

Öz: Sovyet dönemi Azərbaycan basınında Türkiyə konusu ciddi merak uyandıran ko-nulardan biri olmuşdur. Bu makalədə Sovyet hâkimiyətinin ilk yıllarında, dönemin basın organ-larında yayınlanmış makale və haberlərdə Türkçülüğe karşı kışkaç tavrılar olmasına rağmen Türkiyə ve Türkçülük hakkında yazıların çok ve detaylı olması örneklerle doğrulanıyor.

ORCID ID : 0000-0003-1970-182X

DOI: DOI : 10.31126/akrajournal.1268487

Geliş Tarihi : 21 Mart 2023 / Kabul Tarihi: 10 Ocak 2024

*Bakü Devlet Üniversitesi, Gazetecilik Fakültesi Kıdemli Öğretim Üyesi.

Ayrıca “Komünist” gazetesinin alfabe reformu gerçekleştirilmesinde Doğu ülkelerinin ve Türkoloji Kurultaylarının bilgi ve propaganda işinin önemli bir araç olması gösteriliyor. İlimler Akademisi'nin, edebi-kültürel kurumların daha kurulmadığı yıllarda yayın evleri millî güçleri etrafında toplayan manevi merkez rolünde olmuştur.

Ama unutmamalıyız ki, gazeteler bağlı oldukları ana kurumların siyasetini yürütmek için yaratılmıştı ve onun maddi desteği ile basılıyordu. Bununla birlikte gazeteler millî düşüncüyü unutmamış, makalelerin çoğunda millî bakış açısını korumaya çalışmış ve devamlı bunun cezasını çekmiştir.

“Komünist” gazetesinde 1920'lerde yayınlanmış makaleler Türkiye-Sovyet dostluğuna, Türkiye ile ilişkilerin geleceğine güven duygusu oluşturuyordu. Maalesef sonraları bunun Türkiye'yi komünist yapmak için Sovyet hükümetinin iç ve dış siyasetinin bir parçası olduğu belli oldu. Tabii ki, bu plan gerçekleşmediğinde baskılar başladı ve bu gazeteleri de es geçmedi. Yazarlar takip edilmeye başlandı. “Komünist” gazetesindeki “milliyetçilik yuvası”nı dağıtmak için defalarca girişimlerde bulunulduğuna dair belgeler var.

Anahtar Kelimeler: “Komünist”, Türkiye-Sovyet dostluğu, Sovyet dönemi, milliyetçilik, Türkçülük.

TURKISH THEME IN THE AZERBAIJANI PRESS DURING THE FIRST YEARS OF SOVIET RULE (BASED ON NEWS STORIES PUBLISHED IN THE “KOMMUNIST” NEWSPAPER)

Abstract: Turkish theme was one of the topics of great interest in the Azerbaijani press in the Soviet era. This article provides factual evidence that there were quite a lot of comprehensive writings about Turkey and Turkism, though the articles and news published in most popular press media of the time in the early years of the Soviet government were savored with envy and jealousy towards Turkism. Also the article brings to attention the role of the “Kommunist” newspaper as an important tool in the implementation of the alphabetic reform, conducting of information and propaganda work of the Eastern peoples and Turkic congresses. It is shown that in the years when the Academy of Sciences, literary-artistic organizations have not yet been formed, the newspaper editorial has played the role of a spiritual center, which has gathered national forces around itself.

But at the same time it should not be forgotten that the newspaper was founded to carry out the policy of and published by means of the resources of the governing organization, which it was a body of. Nevertheless, the newspaper has never abandoned its national affiliation, always sought to protect the national identity in numerous articles, and has been punished for such a stance from time to time.

The articles published in the “Kommunist” newspaper in the 1920s were building confidence in Turkish-Soviet friendship and the future of relations with Turkey. Unfortunately, it became clear later on that it was a plan stemming from domestic and foreign policies of the Soviet government to bring Turkey to the communist path. Needless to say that repression was unleashed when this plan did not work, and the newspaper was not spared as well. Prosecution of the authors has been initiated on the grounds of “nationalism”, “Turkism”. There have been cases of tough measures taken repeatedly at a very high level to disperse the “nationalist nest” in the “Kommunist” newspaper.

Key Words: “Kommunist” newspaper, Turkish-Soviet friendship, Soviet era, nationalism, Turkism.

1. Giriş

Bolşeviklərin Azərbaycanda qələbəsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu ilə nəticələndi. Bütün Şərqdə, eləcə də Türk-İslam dünyasında ilk

demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət nümunəsi olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bütün müsəlman dünyasında ilk demokratik respublika kimi tarixə düşdü.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) Paris sülh konfransının qərarına (1920, 11 yanvar) əsasən müstəqil dövlət kimi tanınmışdı. Bununla da Azərbaycan xalqının dövlətçilik ənənələri bərpa edilmiş, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə, irqi, milli, dini, sinfi və digər sosial bərabərsizliklərin ləğvinə şərait yaradılmışdı. Siyasi quruluşuna, həyata keçirdiyi demokratik tədbirlərə, qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrin yerinə yetirilməsinə görə də, AXC ən demokratik quruluşlar ilə müqayisə edilirdi. Dünyanın bir çox ölkələri ilə (Türkiyə, İran, Ukrayna, Böyük Britaniya, ABŞ, Fransa, İtaliya, Polşa, İsveç, İsveçrə, Latviya, Litva, Estoniya, Finlandiya, Rumıniya, Almaniya, Gürcüstan, Ermənistan, Dağlılar Respublikası, Krım və b.) səfirlik və nümayəndəliklər səviyyəsində diplomatik münasibətlər yaradılmış, ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələr, sazişlər bağlamışdı. O da qeyd edilməlidir ki, 1918-ci ilin 28 mayında müsəlman Şərqiində ilk demokratik dövlətin – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin möhkəmlənməsində Türkiyə yaxından iştirak etmiş, Türkiyənin dəstəyi ilə Azərbaycanın müstəqilliyi təmin olunmuş, Qafqaz İslam Ordusunun göstərdiyi yardım ilə Bakı və ətraf rayonlarda bolşevik-daşnak qırğınlarına son qoyulmuşdur. Amma 1920-ci il aprelin 28-də beynəlxalq hüquq normalarını kobudcasına pozan Sovet Rusiyasının hərbi müdaxiləsi nəticəsində AXC hakimiyyətinə son qoyuldu və Azərbaycanın şimalı rus-bolşevik qoşunları tərəfindən işğal edildi. “Bolşeviklər 1920-ci ilin aprelinə 1921-ci ilin avqustuna kimi əksəriyyəti ziyalılar olan 48 min insanı güllələdilər” (Nəzərli, 1995:197)

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan və Bakıda bolşevik hökumətinin qurulmasından sonra respublikada müstəqil və demokratik mətbuat ənənələrinə son qoyulmuş, Xalq Komissarları Soveti 27 oktyabr 1920-ci ildə "Mətbuat haqqında" Dekret imzalamış, mətbuata qarşı açıq repressiya xarakteri daşıyan bu sənədlə 2 ay ərzində 92 qəzet bağlanmışdı. Amma sovet rejimi Azərbaycanda hakimiyyətinin ilk illərində bir çox məsələlərdə, o cümlədən Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərində xalqlarımızın tarixdən gələn bağlılıqlarını birmənalı olaraq qırmaq cəhdində olmamışdır. Bu daha çox Sovet hakimiyyətinin ilk illərində özünü təsdiqləmiş, münasibətlərin daha da möhkəmləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi dövlətlərarası münasibətlərin əsas reallıqlarından olmuşdur.

Birinci Dünya müharibəsindən sonra Sovet Rusiyası ilə Türkiyə arasında münasibətlərin yaxşılaşdırılmasının vacibliyini qəbul edən V. İ. Lenin və M.K.Atatürk bu münasibətlərin təməlini qoya bildilər. Sonralar bunun həm də

siyasi bir məqsəd olduğu və Türkiyənin kommunistləşdirilməsi yolunda ciddi bir önəm daşdığı diqqətdən yayınmamışdır.

2. Sovet Dövrü Azərbaycan-Türkiyə Əlaqələri: 20-ci İllər

Sovet dövrü Azərbaycan mətbuatında Türkiyə mövzusu bütün qadağalara baxmayaraq cəmiyyətin daim açıqlıq duyduğu və ciddi maraq doğuran mövzulardan olmuşdur. 70 illik bir tarixi özündə birləşdirən bu əlaqələrin tarixi həm vaxt, zaman baxımından, həm də mahiyyət baxımından müəyyən mərhələlərdə vacib və ziddiyətli olmuşdur. “1920-ci ildə bağımsız Azərbaycan Sovetlər Birliyi tərəfindən işğal olunduqdan sonra ilk on ildə ədəbi əlaqələr davam etmiş... Buna şərait yaradan səbəblərdən biri Demokratik Cümhuriyyət dövründə Azərbaycan-Türkiyə arasında ədəbi-mədəni əlaqələrin güclənməsi, Türk aydın və ziyalıların Azərbaycan təhsil müəssisələrinə dəvət olunması, türk şair və yazıçılarının əsərlərinin geniş səviyyədə tədrisi ilə əlaqədar idi” (Bağırılı,2016:279).

Amma sonradan, o cümlədən repressiya illərində “bu ilişkilər, bu sıx ünsiyyət 30-cu illərdə ideoloji yasaq və qadağalarla üzləşdi (Bağırılı,2016:279). Sovet təbliğat sisteminin sərt təpkiləri ucbatından Türkiyə-Azərbaycan arasındakı münasibətlər “30 ildən çox, 40 ilə yaxın soyuqluq olmuş, türk sevdası ancaq ayrı-ayrı aydınların, ziyalıların, söz adamlarının daxilindəki işıq sayəsində sönməmişdir” (Bağırılı,2016:279). Əslində bu dövr Stalinin ölümünə (1953) qədər davam etmiş, özünü daha çox təcavüz və düşmənçilik aspektində göstərmişdir. Tədqiqatçıların nəzərindən qaçmayan zəruri hadisələr də illərə görə təyin olunmuş bölgünü təsdiq etmiş, onun mərhələlərlə öyrənilməsinə çalışılmışdır. Çəsarətlə demək olar ki, bu bölgü Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin bütün sahələrində təsdiqini tapmışdır.

Azərbaycanda Sovet hökumətinin ilk illəri Türkiyə ilə münasibətlərin birinci mərhələsi kimi qəbul edilir. Birinci mərhələ şərti olaraq Azərbaycanda Sovet hökumətinin qurulduğu 28 may 1920-ci il tarixindən sonrakı, təqribən 10 ilə qədər olan bir dövrü əhatə edir və bu əlaqələrin sıx bir şəkildə davam etdiyini ortaya qoyan önəmli hadisələrlə zəngindir. Bu dövr tarixi baxımdan məhsuldar olduğu qədər də, ziddiyətli, eyni zamanda vacib bir mərhələ olmuşdur. Tarixi reallıqlar prizmasından baxanda hər iki dövlətin bütün parametrlərdə siyasətini və maraqlarını təmin etmişdir. Hətta Moskvanın razılığı ilə Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Cümhuriyyətində səfirliyi belə olmuşdur.

1921-ci ildə Nəriman Nərimanovun tövsiyəsi ilə Azərbaycan SSR-in, sonra isə ZSFSR-in Türkiyədə fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri olmuş İbrahim Əbilovün Azərbaycan-Türkiyə, o cümlədən Sovet-Türkiyə dostluq münasibətlərinin formalaşmasında və möhkəmləndirilməsində böyük rolu olmuşdur. Səfir

İbrahim Əbilovun bu təyinatı və bir azərbaycanlı kimi onun özü, nəinki türk hökumət dairələri, eləcə də türk xalqının ən müxtəlif zümrələri tərəfindən böyük bir coşğunluqla qarşılanmışdır. Ankaraya gedən Azərbaycanın diplomatik nümayəndəliyinin yolüstü Kastamonuda dayanması və burada böyük bir sevinclə qarşılanma mərasimindən yazan Türkiyənin “Açıq söz” qəzetinin baş redaktoru İsmayıl Həbib (Sevük) “Qardaş ölkənin səfiri” adlı baş məqaləsində “... dünən axşam buraya gələn və bu gün bizim əziz qonağımız olan səfir qarışıq bir hökumətin, dost bir hökumətin, bilməm necə bir hökumətin deyil, birbaşa qardaş bir hökumətin səfiridir” deyərək qardaşlıq hüququnu önə çıxarmaqla azərbaycanlı səfirdən bəhs etmişdir. Baş redaktor “Bizim tarixlərimiz bir, dinimiz bir, bizim Azərbaycanla dilimiz bir, qanımız birdir. Tarixi bir araya gətirdik və tariximizi birlikdə yoğurduq. Azərbaycanla bir gündə beş dəfə üzümüzü Məkkədəki Allahın evinə çeviririk. Gündə beş dəfə Azərbaycan və qüvvələrimiz Allahın sədəqətini bağlayırlar. Dilimizin şivəsi bəlkə bir az fərqlidir, lakin kökü eynidir. Dualarımızı eyni dildə edir, mevlitlərimizi eyni dildə okutuyor, hislərimizi eyni sözlərlə ifadə edirik. Azərbaycanla biz yalnız tarixdə, yalnız dində və dildə deyil, qanda və irqdə də bərabərik. Biz onun qanında və o bizim irqimizdədir ... ” şəklində tarixi, dini, irqi bağları önə çıxaran ifadələr işlətməmişdir (İsmail,1921:Açıksöz).

Heç şübhə yoxdur ki, möhtərəm səfir qeyri bir millətin nümayəndəsi olsa idi, sayın İsmayıl əfəndi belə bir yazını yazmaq fikrində belə olmayacaqdı. Təbii ki, bu heç bir şərhlə və yozuma ehtiyacı olmayan, ancaq qırılmaz və qardaşlıq telləri ilə bir-birinə bağlı olan bir ürəyin rıqqəti idi. Bunu Atatürkün səfirlə isti görüşləri də təsdiqləyir. “1921-ci il noyabrın 18-də İbrahim Əbilov və Türkiyə Böyük Millət Məclisinin sədri və Baş Komandan Qazi Mustafa Kamal Paşanın çıxışlarının sonunda Azərbaycan səfirliyi binasında mərasim keçirildi və bayraq qaldırıldı” (Şimşir, 2012:32).

Yeri gəlmişkən qeyd edilməlidir ki, o dövrdə Memduh Şevket Esendal (1883-1952) TBMM hökumətinin ilk elçisi kimi 1920-ci ildə Azərbaycana göndərilir. Memduh Şevket Esendal özünü sosialist təkəkkürlü, Türkiyədə sosialist hökumətinin qurulmasını istəyən, dünya inqilabı tərəfdarı kimi təqdim etməklə Azərbaycan hökumətinin nazirlərinin və yüksək səviyyəli bürokratlarının hörmətini qazanmışdı. Bunlar Azərbaycandakı keçmiş Osmanlı dövlətinin vətəndaşlarına və ya Azərbaycanda məskunlaşan millətçi və vətənpərvər insanlar üçün faydalı idi. Rusiya tərəfindən əsir götürülən Osmanlı ordusu mənsuqlarına və onların sırasında DTK-nın təzyiqinə məruz qalan bir çox insanın Türkiyəyə getməsinə kömək etdi (Şamil,2016:23).

Göründüyü kimi müəyyən dövrlərdə bəzi fikir ayrılıqları olsa belə, nə hadisələrin gedişi və tələbləri, nə də hakimiyyət dəyişiklikləri xalqlarımızın birliyini poza bilməmişdir. Bunun da önəmi o olmuşdur ki, “Türkiyə ilə Azər-

baycan arasındakı sıx münasibətlər ortağ tarixə və köklərə söykənir. Onun ortağ dili, mədəniyyəti, adət-ənənələri var, iki qardaş ölkədir, xalqları arasında tarixi qohumluq vardır (Arıkan, Çelebi,2016:345). Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Atatürkün “Azərbaycanın sevinci sevincimiz, kədəri kədərimizdir” kəlamı, Ümummillı Lider Heydər Əliyevin birliyimizin möhtəşəm sloqanına çevrilmiş “Bir millət – iki dövlət” ifadəsi müasir dövrdə Azərbaycan–Türkiyə münasibətlərinin məzmununu və yönünü aydın göstərir.

3. Bakı Həm də Türkçülüyn Paytaxtı Oldu

Maraqlıdır ki, Şərqdə ilk Demokratik Respublikasının - ADR-in süqutundan sonra, kommunist rejiminin qələbəsinin bərqərar olduğu ilk illərdə Bakı təkcə Azərbaycanın yox, həm də Şərq xalqlarının, eləcə də Türkiyəni kommunist yoluna istiqamətləndirmək uğrunda paytaxta çevrilmişdi. Amma bolşeviklərin bu məramı o zamanlar heç kəsin ağılından belə keçməmiş, əksinə bolşevik rejimin siyasi xəttinə bütün gücləri ilə dəstək verən Nəriman Nərimanov kimi siyasi xadimlərin bu ideyaların möhkəmlənməsində əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. 1920-ci ildə Yaxın və Orta Şərqlin qovuşuğunda yeni bir dövlətin - əhalisi əsasən müsəlmanlardan ibarət olan Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının yaranması bu regiondakı bütün ölkələrin qarşılıqlı münasibətlərinə və ictimai-siyasi vəziyyətə ciddi təsir etməkdə idi. Hətta Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasına böyük əhəmiyyət verirən sovet rəhbəri V.İ.Lenin ölkənin beynəlxalq və daxili vəziyyətinin möhkəmlənməsində, Şərqdə sosialist ideyalarının yayılmasında sovet Azərbaycanının roluna xüsusi dəyər vermiş və bu fikirlərini ən yüksək tribunalardan dəfələrlə vurğulamışdı (Ағамалиоглы, Бакинский рабочий: 1925).

Şərq Xalqlarının I qurultayının (1920, 1-7 sentyabr), Şərq Gəncləri qurultayının (1920, 9-10 sentyabr) təmtəraqlı şəkildə Bakıda keçirilməsi şübhəsiz ki, bu amillərdən doğurdu və sonralar bəlli olduğu kimi Şərq xalqları arasında inqilabi təbliğat işi aparmaq və milli azadlıq hərəkatlarını idarə etmək üçün bu ən uğurlu vasitə idi. Eyni zamanda Şərq Xalqlarının birinci qurultayı Şərq ölkələrində imperalizmə və müstəmləkəçiliyə qarşı mübarizə aparın inqilabi qüvvələrin yüksəlişini, onların həmrəyliyinə artmasını nümayiş etdirdi. İngiltərənin nüfuzlu "Mançester Qardian" qəzetinin yazdığı kimi: "İndi Rusiya Şərqdə həmişəkindən daha güclüdür" (Коммунистический интернационал:1920). Bu həm də Şərq xalqları qurultayının imperialistləri, müstəmləkəçiləri necə narahət etdiyinin də göstəricisi idi. “Bolşeviklər Azərbaycanda möhkəmlənmişlər, onun paytaxtı Bakı İranda və Xəzər dənizindən şərqə doğru vilayətlərdə siyasi təbliğatın mərkəzi olmuşdur. Nəhayət, lap bu yaxınlarda Bakıda bolşeviklərin rəhbərliyi altında Şərq Xalqlarının Birinci

Qurultayı keçirilmiş və o, Qərbi Avropaya müqəddəs müharibə elan etmişdir” (Quliyev,1960: Azərbaycan kommunisti).

Digər tərəfdən kommunist-bolşevik rejiminin Türkiyə Respublikasına maddi dəstəyi hər iki ölkənin təkcə qonşuluq siyasətindən yox, daha çox dünyadakı siyasi vəziyyətdən irəli gəlirdi. Bu dönməm həm də özlərinin siyasi maraqlarını önə çəkən kommunistlər Türkiyə ilə münasibətlərini daha da yaxınlaşdırmaq üçün daha bir mühüm layihənin həyata keçirilər: Bakıda Birinci Türkoloji Qurultay (1926, 26 fevral-5 mart) çağrılır.

Türkologiyanı böyük və sistemli elmi təlim kimi təqdim edən Bakı Türkoloji Qurultayı böyük əks-səda doğurmuş, haqqında mətbuatda gedən yazılar silsiləsi bu dəyəri dəfələrlə artırmışdı. Səkkiz gün davam edən bu mötəbər tədbirdə müxtəlif ölkələrdən 131 nümayəndə iştirak etmiş, müzakirəyə çıxarılan türk xalqlarının ortaq dili, tarixi və ədəbiyyatı məsələləri bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Hələ o zaman qurultayın çağrıldığı ərəfədə və fəaliyyəti dövründə “Yeni fikir”, “Maarif və mədəniyyət”, “Maarif işçisi”, “Yeni məktəb”, “Dan ulduzu”, “Kommunist” kimi dövrü mətbuat orqanlarında və məcmuələrdə qurultay haqqında, onun təşkili və perspektivlərinə həsr olunan 300-ə qədər müxtəlif səpkili məqalə dərc olunmuşdu. Ölkənin bir nömrəli mətbuat orqanı olan “Kommunist” qəzetinin dərc etdiyi materialların sayı az qala bütün mətbuat orqanlarında dərc edilənlərin yarısı qədər olmuşdur. Bu təqribən qəzetin hər 3 sayından birində bu mühüm mövzu haqqında məlumat deməkdir. Göründüyü kimi qəzet əlifba islahatının həyata keçirilməsində, Şərqi xalqları və Türkoloji qurultayların keçirilməsində informasiya təbliğat rüporu olmuşdu. Elmlər Akademiyasının, ədəbi-bədii təşkilatların hələ yeni yeni formalaşmağa başladığı o illərdə “Kommunist” qəzetinin redaksiyası milli elmi-mədəni qüvvələri öz ətrafında toplayan başlıca mənəvi mərkəz idi.

4. Türk Ziyalıları Azərbaycanın Təhsil Sistemində

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qısamüddətli fəaliyyəti tarixin önəmli səhifələrindən oldu. 1918-1920-ci illərdə - 23 ayda respublikada demokratik hüquq və azadlıqların bərqərar olması, etnik və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara bərabər hüquqların verilməsi, Şərqdə ilk dəfə qadınların seçki hüququnun tanınması, milli pulun dövriyyəyə buraxılması, ordunun, parlamentin, təhlükəsizlik strukturlarının formalaşdırılması, mətbuatın inkişafı kimi tarixi reallıqlar bunu təsdiq etdi. Ola bilsin ki, bu önəmli məsələlərin təsiri idi ki, sovet rejimi bu demokratik ənənələrdən qaynaqlanan ideallarla mübarizəsinə xeyli vaxt ayırsa da ondan uzun illər belə qurtula bilməmiş, bütün qadağa və yasaqlara baxmayaraq türkçülüyü və Türkiyə sevgisini insanların arzu və amallarından çıxardıla bilməmişdir. Ən diqqət

çəkəni də bu idi ki, “Rusiya işğal etdiyi ərazilərdə hakimiyyətini uzun ömürlü etmək üçün “Parçala, hökm sür!” siyasəti yeritmiş, türk xalqlarını bir-birindən ayırmaq üçün az qala hər tayfadan bir xalq yaratmağa çalışmışdı. Yüzlər boyu yazılı ədəbiyyatı bir olan türklərin də hər bölgəsi, hər tayfası üçün yeni ədəbi dil, ədəbiyyat tarixi, tarix yaradılmışdı. Əslində bu türk xalqlarını bir-birindən ayırmaq siyasəti olsa da onlarda milli şüurun inkişafına da təkan vermişdi” (Şamil,2011:295).

İyirminci illərin mətbuatında diqqəti cəlb edən bir fakt da təhsil sistemində Türkiyədən cəlb olunan kadrlarla əlaqəlidir. Tədqiqatçı alim Əli Şamil yazır ki, “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə təhsilə xüsusi diqqət yetirilir. Yeni məktəblər, universitetlər açılır. Amma müəllim kadrlar çox az idi. Buna görə də, Azərbaycan hakimiyyəti Osmanlı dövlətinə yardımı üçün müraciət edir. Osmanlı dövlətindən Azərbaycana göndərilən müəllimlər 1919-cu ilin payızında işə başladı” (Şamil,2016:19). Maraqlıdır ki, bolşeviklər Azərbaycana işğal etdikdən sonra da Osmanlı İmperatorluğundan müəllimlərin Azərbaycana gəlməsi davam etdirilmiş, ADR dövründə imzalanmış müqavilənin davamı kimi daha 10 nəfər müəllim də Azərbaycanın təhsil ocaqlarında müəllimlik etmişdir. Tədqiqatçı professor Ədalət Tahirzadə Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivinin 51-ci və 57-ci Fondunda müəyyən edilmiş və Azərbaycanda müəllimlik etmiş Osmanlı dövlətindən gələn 21 nəfərin və bolşeviklər Azərbaycana işğal etdikdən sonra gələn 10 nəfər müəllimin də siyahısını təqdim edir. Siyahıda bu müəllimlərin adı, soyadı və harada işlədiyi barədə məlumatlar verilmişdi (Şamil,2016:24).

Bu siyahıda sonralar nəinki Türkiyədə, hətta bütün dünyada tanınan çox məşhur insanların adları var. Azərbaycandan getdikdən sonra təhsilini davam etdirən, daxili tibb və rentgen mütəxəssisi, riyaziyyatçı, fizik, dil ekspert, estetik, şair, rəssam ...kimi məşhurlaşan, uzun müddət Amerikada çalışan Rəsid Sürəyya Gürsey (1889-1962) Bakı Seminariyasında müəllim olmuşdur. Onun Bakıda ailə qurduğu Rəmziyə Hisar (1902-1992) Fransanın məşhur Sorbon Universitetini bitirən ilk türk qadın və Türkiyə Respublikasının ilk qadın kimyaçısı olmuşdur. Canlarını sovet represiyasından qurtararaq Türkiyəyə qayıtmışlar. Məşhur cütlük dünya şöhrətli fizik Feza Gürsey və Beynəlxalq Psixiatriya Assosiasiyasının yeganə Türk üzvü, psixiatr Deha xanımın ata-anasıdır.

Məşhur türk yazıçısı, iqtisadçısı və tarixçisi Şövkət Sürəyya Aydın (1897-1976) də Nuxada (indi Şəki) müəllimlik etmişdir. O, burada 1919-1920-ci illərdə ermənilərə qarşı qurulan könüllü birliyin komandiri olur. 1920-ci ilin sentyabrında Şərq Xalqları Qurultayında iştirakdan sonra kommünizm ideyalarına yiyələnir, kommünist partiyası sıralarına qəbul edilir. 1923-cü ildə Türkiyəyə dönür. “İnqilab və kadro”, “Lenin və Leninizm”, “Dünya iqtisadiyyatında Türkiyə”, “Tək Adam (Mustafa Kemal)”, “İkinci Adam (İsmət

İnönü)", "Makedonyadan Orta Asyaya-Ənvər Paşa", "Menderesin Dramı", "Su axtaran adam", "Toprak oyanırsa", "Qəhrəmanlar doğulmalıydı" və sair məşhur əsərlərin müəllifidir.

Əslində sovetlərin ilk illərində xaricdən dəvət olunan müəllimlərin fəaliyyətində də məqsəd təkcə kadr boşluğunu doldurmaq yox, həm də başqa səbəblərdən də qaynaqlanırdı. "Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının yüksək vəzifəli şəxsləri də kadr çatışmazlığı səbəbindən milli hökumətin yolu ilə getməli oldular və gənc Türkiyə Cümhuriyyətindən kadrlar dəvət etdilər. Bu kadrların xarici ölkələrdən dəvət edilməsinə sovet rəsmiləri arasında ikili baxış var idi. Bəzi yüksək səviyyəli sovet bürokratları elə bilirdilər ki, xarici ölkələrdən gələn kadrlar geri qayıdarkən Sovet İttifaqında kommunizm, marksizm-leninizm ideologiyasını öyrənib öz ölkələrində də tətbiq edəcəklər (Şamil,2016:21). Amma KQB arxivlərində bu yanaşma tam başqa cür qiymətləndirilmişdi: "Azərbaycana dəvət olunan türklər ziyalılar və gənclər arasında təbliğat aparır, istiqlal ideyalarını daha da gücləndirir və onları bu yolda mübarizəyə dəvət edirlər" (Qasımov,1998:74).

Dövrün mətbuat orqanlarında bu fədakar insanların fəaliyyətlərini əks etdirən onlarca məqalə və materiallar da sübut edir ki, tutduqları vəzifələrindən asılı olmayaraq onlar Azərbaycanı heç vaxt doğulub, boya-başa çatdıqları məmləkətlərindən ayırmamış, özlərini də burada qərrib hiss etməmişlər. Hətta xidmətlərini belə ayrı-ayrılıqda Türkiyəyə, Azərbaycana xidmət kimi yox, millətə, böyük Turana xidmət kimi dəyərləndirmişlər. Amma təəsüflər olsun ki, Azərbaycanın təhsil sistemində çalışan və bu sistemə böyük töhfələr verən bu təhsil fədailərinin də həyat və taleləri keşməkeşli və faciəli olmuşdur. Onların bəziləri sovet repressiyasının amansız çaynaqlarından çanlarını qurtarıb doğma məmləkətlərinə-Türkiyəyə dönə bilsələr də, bəziləri bu repressiyanın qurbanları olmuşlar.

5. Bolşevik Nəşrində Milli Təəssübkeşlik

Dövrün çox populyar mətbuat orqanlarında, o cümlədən "Kommunist" qəzetində dərc edilən məqalə və xəbərlərdə türkçülüyə qarşı böyük bir qısqançlıq meyllərinin sezilməsinə baxmayaraq, Türkiyə və türkçülük ideyalarının təbliği haqqında yazıların da kifayət qədər çox və əhatəli olması diqqəti cəlb edir. Onda "Kommunist" qəzeti sıradan bir qəzet yox, qısa müddət ərzində bütün Cənubi Qafqazın aparıcı dövrü nəşrlərindən birinə çevrilmiş, SSRİ-nin iri şəhərlərində və bir sıra xarici ölkələrdə xüsusi müxbirləri var idi.

İkinci müstəqilliyimizi qazananda bəzi qüvvələrin mətbuata ciddi qınaqları, o cümlədən sovet rejimini dəstəkləmək kimi tarixi reallıqları dəyərləndirməkdən uzaq olan ciddi və haqqsız iradları ortaya çıxdı. Hətta cəmiyyətdə bu kimi zərərli fikirlər yüksək tribunalardan eşidildi. Amma unudulmamalıydı

ki, “Öz dövrü üçün birinci rəsmi partiya və dövlət qəzeti olan “Kommunist” kütlənin siyasi və mənəvi tərbiyəçisi kimi fəaliyyət gös-tərirdi. Bu qəzet həmişə tarixi hadisələrin mərkəzində olmuş, xalq kütlələrinə müsbət təsir göstərmiş, respublikanın gündəlik həyatında baş verən bütün məsələlərin həllində siyasi rəhbərliyin mühüm təbliğat vasitəsi olmuşdur. Bir məsələni unutmaq olmaz ki, bu qəzet orqanı olduğu rəhbər təşkilatın siyasətini yerinə yetirməyə borclu idi, onun vəsaiti ilə nəşr olunurdu, amma bununla belə o milli təəssübkeşliyini heç vaxt unutmamış və həmişə bunun cəzasını çəkmişdir” (Həsənov,2015:Xalq qəzeti).

Başqa bir müəllifin yazdığı kimi ““Kommunist” təkcə qəzet deyil, milli jurnalistikamızın avanqardı idi. O, ictimai fikri formalaşdıran, Azərbaycan dilinin və mədəniyyətinin keşiyində dayanan, tariximizi təbliğ edən, mənəviyyatımızı yad təsirlərdən qoruyan müqəddəs bir ocaq, ciddi bir mərkəz idi. Sovet rejimi dağılanda, haqlı olaraq, “Kommunist”in adını “Xalq qəzeti” qoydular. Çünki bu nəşr həqiqətən, xalqın qəzeti olmağa çalışıb. “Kommunist”lik əksər hallarda qəzetin yalnız adında olub. 1919-cu ildən üzü bəri bu qəzetdə yüzlərlə, minlərlə yazı dərc edilib ki, onlar bu gün də uğurlu jurnalist materialı kimi gənc müəlliflərə nümunə ola bilər (Süleymanzadə,2009: Xalq qəzeti).

Gizlədilməsi mümkün deyil ki, milli ruhun dirçəldilməsi və qorunmasını təbliğ edən məqalələrin qəzet səhifəsində görünməsi həm də müntəzəm bir xarakter almışdı. Bəzi ümdə misalların haqqında danışmaq da olar: 1922-ci il martın 2-də “Kommunist” qəzetində Azərbaycanın sərvətlərinin Rusiyaya daşınıb aparılması və əvvəllər bunun müqabilində Bakıya ərzaq adı altında boş vaqonlar gətirilməsi barədə böyük müzakirə və mübahisələrə səbəb olan bir yazı dərc edilib. “Yoxsul” imzası ilə təqdim olunan bu məqalənin müəllifi Xalq Daxili İşlər Komissarı vəzifəsində çalışan Həmid Sultanov idi (Yoxsul,1922:Kommunist). Arxiv sənədləri əsasında hazırlan məqalədə 1912-ci ildən 1922-ci ilə qədər Azərbaycandan Rusiyaya göndərilən məhsullar haqqında məlumatlar yer alır. Bunun əvəzində isə Rusiyadan Azərbaycana ərzaq məhsulları göndərilir, amma qapısı möhürlü olan bu vaqonlar boş olmuş. Müəllif yazısında ümidlə elan edirdi ki, bu kimi işlərə son qoyulacaq, sovet hakimiyyəti bu cür saxtakarlıqların qarşısını alacaq, bu kimi hallar aradan qaldırılacaqdır. Məqalənin dərcindən heç bir gün keçməmiş – martın 3-də Azərbaycan K(b)P MK-nın Siyasi Bürosunun xüsusi iclası çağrıldı və bu iclasın qərarı ilə Həmid Sultanov tutduğu vəzifədən azad edildi. Yaxud ali təhsilin milliləşdirilməsi məsələsini gündəmə gətirən və onun vacibliyini əsaslandırان müsavətçi-publisist Mirzəbala Məmmədzadənin yazıları qəzetin bir neçə nömrəsində dərc edilmişdi. Bu o demək idi ki, mətbuat nə qədər rejimin təbliğatçısı olsa belə milli dünyagörüşün formalaşmasında da əvəzsiz rolunu ortaya qoya bilməmişdir.

O ayrı bir məsələdir ki, “Kommunist” qəzetinin milli təmayülünü Sergey Kirov, Levon Mirzoyan kimi yad və düşmən simaların rəhbərlik etdikləri, çox ziddiyyətli bir şəxs olan Əliheydər Qarayev kimi milli hisslərdən məhrum yerli rəhbər kadrların fikir və mülahizələri əsasında Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi daim nəzarət altında saxlamış, yeri gəldikcə müəlliflər “millətçilik”, “türkcülük” adı ilə təqib edilmişlər. Çoxsaylı faktlar var ki, “Kommunist” qəzetindəki “millətçilik yuvası”nı dağıtmaq üçün dəfələrlə çox yüksək səviyyədə ciddi tədbirlər həyata keçirilmişdir (Məhərrəmov,2009:88; Həsənov,2015:Xalq qəzeti).

1924-cü ilin 18 aprelində Mərkəzi Komitənin ikinci katibi, 27 yaşlı gənc vətənpərvər Eyyub Xanbudaqov “Kommunist” qəzetində “Milli məsələyə dair” məqalə ilə çıxış edərək partiyanın milli siyasətinin yerinə yetirilməməsini ciddi tənqid edir, milli kadrların hazırlanmasının qarşısının alındığını, yerli kadrların vəzifəyə təyinatında ayrı-seçkiliyə yol verildiyini bildirir (Xanbudaqov,1924: Kommunist). Məqalə aprelin 27-də Bakı Partiya Komitəsinin növbəti konfransında müzakirə edilir. Xanbudaqov cəzalandırılır və Əliheydər Qarayevə tapşırılır ki, “Kommunist” qəzetində kök salmış millətçilər, sovet hakimiyyətinin düşmənləri aşkar edilərək ifşa olunsunlar. Nəticədə qəzetin redaksiyasında çalışan milli ruhlu, türkcülük ideyalarının təbliğatçısı olan görkəmli ziyalılar – Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Ağababa Yusifzadə, Cəfər Cabbarlı, Mir Seyfəddin Kırmanşahlı Əliheydər Qarayevin təkidi ilə xırda burjuazıyanın əlaltısı adlandırılır, bir qismi işdən qovulur, bir qismini isə ciddi tənbehlərə məruz qalırlar. Bu kimi faktların sayı isə olduqca yetərincədir.

Yeri gəlmişkən qeyd edilməlidir ki, dövrün mətbuat orqanlarını, eləcə də “Kommunist” qəzetini vərəqlədikcə çox aydın bir şəkildə görünür ki, “Qəzet əlifba islahatının həyata keçirilməsində, Şərq Xalqları və Türkoloji qurultayların keçirilməsində informasiya-təbliğat rüporu olmuşdu. Qəzet, eyni zamanda, milli jurnalist kadrları yetişdirən, yönləndirən yaradıcılıq məktəbi idi. Ümumiyyətlə, uzun onilliklər boyu “Kommunist” qəzeti respublikanın ən yaxşı jurnalistlərinin qüvvəsi, təəssübkeş ziyalıların fəal iştirakı ilə nəşr edilib. Onun ideya-siyasi və peşəkarlıq səviyyəsi sahə və bölgə dövrü nəşrləri üçün örnək kimi qəbul olunub. Qəzetin həyatındakı bir sıra yeniliklər, milli mətbuatımızın ümumi tarixinə önəmli fakt və hadisələr kimi daxildir” (Həsənov,2015:Xalq qəzeti).

Ümumiyyətlə, Moskva nəşrləri sayılan mərkəzi mətbuat orqanları da Birinci Türkoloji Qurultayın keçirilməsi, hətta türk xalqlarının latın əlifbasına keçməsi barədə qərarını çox böyük bir canfəşanlıqla yaymışdı. Bu məqalə və materiallar qurultayın işini, məqsəd və məramını açıqlayan sənədlər kimi də böyük dəyərə malikdirlər. Qurultayda keçmiş Sovetlər Birliyində yaşayan türkdilli xalqların, Avropa türkologiyasının nümayəndələrinin təmsil olun-

ması, Türkiyə və İrandan dəvət edilmiş ziyalılarının iştirakının təmin edilməsi türkoloji mühitin nə qədər geniş olduğunu aydın şəkildə ortaya qoyur. Böyük türk dünyasının və türkologiya elminin Əli bəy Hüseynzadə, Mehmet Fuad Köprülüzadə, Vasili Bartold, Hənifə Zeynallı, Bəkir Çobanzadə və onlarca bu kimi nəhənglərinin məqalə və müsahibələrinin təqdim olunduğu (Ağamalıoğlu,1925; Ağamalıoğlu,1926; Bartold, 1925; Çobanzadə,1925; N.N., 1925; Professor Köprülüzadə ilə müsahibə,1925) “Kommunist”qəzeti-nin o dövərdə nəşr olunmuş nüsxələri Türkiyə-Sovet dostluğuna inam yaratdığı kimi, həm də Türkiyə ilə münasibətlərin böyük və uğurlu gələcəyini tələq etməkdə, buna inam yaratmaqda idi. Təəssüf ki, sonralar məlum oldu ki, Türkiyəni kommunist yoluna gətirmək planının mühüm bir hissəsi də bu qurultayla bağlı imiş. “... çəkişmələr, qırğınlar, aclıq, səfalət, özbaşınalığın tüğyan etdiyi bir dövərdə qurultayın çağırılması nə qədər düzgün idi? Türk xalqlarına olan bu isti münasibət, canıyananlıq, sevgi nədən irəli gəlirdi? İlk öncə türk xalqlarına olan bu səmimiyyət bizə elə gəlir ki, Sovet hökumətinin daxili və xarici siyasətindən irəli gəlirdi. Bu hökumət dünyaya nümayiş etdirmək istəyirdi ki, Rus imperiyasının qurduğu dövlət azadlıq, bərabərlik, qardaşlıq simvoludur (Məhərrəmov,2009:109). SSRİ-nin məkrli planının iflası uğraması repressiyaların başlanması ilə nəticələndi, o cümlədən “...100-dən artıq iştirakçısının, seçmə alim və mütəfəkkirinin əksəriyyətinin həbsi və fiziki məhvi ilə bitən bu qurultay yaxın tarixin ən böyük ziyalı-alim soyqırım sənədidir, 30-cu illərin Sovet-Stalin diktatura rejiminin tarixi üçün ittihamdır” (Nərimanoğlu, 2006:44).

Bütün bunlara baxmayaraq “...dünya elminin, xüsusən də türk dünyası-nın böyük elmi hadisəsi olan Birinci Bakı Türkoloji Qurultayı həm tarix kimi, həm də müasirlik baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. 1926-cı ilin 26 fevralından 6 martına kimi Bakı şəhərində keçirilmiş Birinci Türkoloji Qurultay türk xalqlarının elmi-mədəni birliyinə, ortaq milli-mənəvi dəyərlərinin inkişaf etdirilməsinə, inteqrasiya proseslərinin dərinləşdirilməsinə geniş üfüqlər açan ictimai hadisədir” (Həbibbəyli,2016: Azərbaycan).

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Birinci Türkoloji qurultayın 80 illiyi ilə bağlı 9 noyabr 2005-ci il tarixli, 90 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında 18 fevral 2016-cı il tarixli sərəncamları da (Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev,2005: Xalq qəzeti; Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev,2016: Xalq qəzeti) qurultayın türk xalqlarının həyatında necə böyük tarixi əhəmiyyət daşıdığını bir daha təsdiq edir. Dövlət başçısı tərəfindən imzalanmış hər iki sərəncam bu gün türkdilli respublikalar arasında elmi-mədəni əlaqələrin inkişaf etdirilməsində mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur.

6. Nəticə

Dövrün mətbuat orqanlarında, o cümlədən “Kommunist” qəzetində dərc edilən coxsaylı məqalələrdə milli dünyagörüşün qorunması, qəzetdə çalışan ziyalıların milli varlığa bağlılığı, mətbuatın milli-xəlqi istiqamətinin qonub nub saxlanması kimi ciddi cəhdlər açıq-aydın özünü biruzə vermişdir. Eyni zamanda rejimin dayaqlarının daha da möhkəmlənən təməllər üzərində inkişafı təbii ki, ciddi ideoloji qarşıdurmalara əsas yaradır və cəmiyyəti represiyaya doğru aparmaqda idi.

Mətbuat tədqiqatçılarının araşdırmaları ilə tanış olanda AXC dövrü və Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulduğu illərə kimi mətbuat tariximizin daha geniş və əhatəli araşdırıldığına şahidi oluruq. Sovet dövründə buna geniş imkân verilməsə də, müxtəlif vasitələrlə, eyni zamanda tədqiqatçı fədakarlığı ilə mətbuat tariximizin bu dövrü də öyrənilmiş və bu ənənə bu gün də uğurla davam etdirilməkdədir. Müstəqilliyimizin yeni dövründə bu işlər daha da geniş vüsət almış, eləcə də mühacirət jurnalistikası tarixinin araşdırılması önəmli tədqiqat mövzularından olmuşdur. Amma sovet dövrü mətbuat tarixinin tədqiqi və bu sahədə nəşr edilən əsərlərin sayı barmaqla sayılacaq qədər azdır. Hesab edirik ki, ortaya qoyulan tədqiqatların böyük qismi Sovet dövrünün payına düşdüyündən bu tədqiqatlarda ideoloji baxışlar üstünlük təşkil edir. Əslində müəlliflər bu amildən yayınmağa çalışsalar da, istəklərinə hər dəfə nail ola bilməmişlər.

İndiki dövrdə Azərbaycan sovet mətbuatının cəmiyyət qarşısında xidmətlərini “rejimin xidmətçisi və təbliğatçısı” adlandırmamaq mümkün ol-madığı kimi, onu tam şəkildə bu cür təqdim etmək də haqsızlıq olardı. Bu baxımdan, Azərbaycan sovet mətbuatı tarixinin, o cümlədən dövrü nəşrlərin yenidən öyrənilməsi önəmli olmalıdır. Təqdim olunan məqalədə sovetlərin ilk illərində Azərbaycan–Türkiyə münasibətlərinin az bir hissəsinin araşdırılma-sına cəhd edilmiş və burada da, ancaq “Kommunist” qəzetinin dərc etdiyi materiallar tədqiqat obyektinə olmuşdur. Bu araşdırmalardan sonra ortaya qoyulan qənaət belədir: uzun illər boyu Azərbaycan KP MK-nın, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin və Nazirlər Sovetinin orqanı kimi nəşr edilmiş “Kommunist”, təkcə “rejimin xidmətçisi” yox, həm də xalqımızın uğurlarla, hədsiz çətinliklər və faciələrlə müşayiət edilən həyat yolunun əks olunduğu tarixi güzgü olmuşdur.

Ona görə də cəsarətlə deyə bilərik ki, həmin dövrdə mətbuat rəsmi dövlət siyasətinin "marksist-leninçi" ideyalarının təbliği, sosialist qurucuları olan yeni insanların formalaşması üçün güclü partiya silahı olsa da, əsrlər boyu Azərbaycan xalqını bir xalq kimi qoruyan, onun dövlətçilik və türkçülük ənənələrini yaşadan mədəniyyətimiz, incəsənətimiz, musiqimiz və digər dəyərlərimizlə yanaşı milli mətbuatımız da olub və onun xidmətləri heç vaxt danılmayan mənbələr sırasındadır. Göründüyü kimi Azərbaycanda da sovet

hakimiyyəti qurulduqdan sonra mətbuatın inkişafı daha çox partiyalı mövqeyə əsaslandı, amma ictimai fikir tarixinin inkişafı da xeyli dərəcədə “buxovlanmış” mətbuatla bağlı olmuşdur.

Mətbuat orqanlarında kommunist ideologiyası ilə bağlı məsələlərlə yanaşı cəmiyyətin iqtisadi, elmi, mədəni inkişafı ilə əlaqədar problemlər də davamlı olaraq öz əksini tapırdı. Bir sözlə o dövrdə Azərbaycan ziyalıları arasında ictimai-siyasi fikirin kontrlarını müəyyən etmək, bunların nə qədər ziddiyyətli və mürəkkəb şəraitdə getdiyini bilmək üçün müxtəlif dövrlərdə çıxan, müəyyən ideoloji səbəblər ucbatından qapanan və yenidən çıxan, davamlı təziqlərlə üzləşən, senzuranın basqılarından qaçaraq adını, ünvanını, bəzən də əqidə və məslək yolunu dəyişən müxtəlif qəzet və jurnalları vərəqləmək reallıqları görməyə bəs edir. Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra isə milli-mənəvi dəyərlərə qayıdış bir ilk olaraq daha çox mətbuat sahifələrində özünü təsdiqlədi, o cümlədən xalqımızın illərlə arzusunda olduğu dövlətçilik və türkçülük ənənələrinə sadiqliyi bu sırada ən ön yerdə dayanır.

KAYNAKÇA

Ağamalıoğlu, S., (1925, 9 noyabr). Türkoloji qurultay bizə nə verə bilər? /Türkoloji qurultay ərəfəsində.Kommunist, s.4.

Ağamalıoğlu, S., (1926, 28 fevral) Birinci Türkoloji qurultayın açılışı münasibəti ilə təbrik nitqi. Kommunist, s.5.

Агамалиоглы, С., (1925,25 января).Ленин и Восток.Бакинский рабочий.

Arikan, S., Çelebi, E., (2016, 12-14 Mayıs). Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan anlaşmalar.I.Millətlərarası Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri sempozyumu, s.416-429.

Bağırılı,A., (Kastamonu: 2016). Sovetlər dönəmində Türkiyə-Azərbaycan ədəbi əlaqələri. I.Millətlərarası Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri sempozyumu, s.279-282.

Bartold, V., (1925, 9 noyabr).Türkoloji qurultay münasibətilə /Qurultayın Bakıda keçirilməsi haqqında.Kommunist,s.4.

Birinci Türkoloji Qurultayın 80 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin ərəncamı. (9 noyabr 2005). Xalq qəzeti.

Birinci Türkoloji Qurultayın 90 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin ərəncamı. (18 fevral 2016). Xalq qəzeti.

Çobanzadə, B., (1925.9 noyabr). Türkoloji qurultay:Türkoloji qurultayın gündəliyində duran məsələlər haqqında. Kommunist, s.4.

Həbibbəyli, İ., (2016, 13 Noyabr). Birinci Türkoloji Qurultayın dərsləri və müasir çağırışlar. Azərbaycan.

Həsənov, H., (2015, 29 avqust). Azərbaycanın milli maraqlarına və dövlətçilik məfkurəsinə sədaqətlə xidmət etmiş mətbuat orqanı.Xalq qəzeti.

Xanbudaqov, E., (1924, 7 aprel). Milli məsələyə dair. Kommunist, № 79, s.3.-ərəb qrafikasında.

İsmail, H.,(1921, 09 ekim - 1337, 9 Teşrin-i evvel). Kardaş Hükümetin Sefiri, Açıq söz (Açıksöz) qəzeti, sayı:304,s.1.

Коммунистический интернационал, (1920). М., №12, стр.259-262.

Qasimov, C., (1998). Repressiyadan deportasiyaya doğru, Mütərcim nəşriyyatı,

Quliyev, C., (1960). Şərq xalqlarının I qurultayının 40 illiyi. Azərbaycan kommunisti jurnalı, № 9. Məhərrəmov,Ə., Məhərrəmli,A., (2009). Xalq qəzetinin (Kommunist) yaranması və inkişafı tarixindən.Nəşrinin 90 illiyi. Elm və təhsil, 88 c.

Nərimanoğlu, K. V., (2006). 1926-cı il Bakı Türkoloji Qurultayı haqqında söz. Latin əsaslı yeni türk əlifbası və Birinci Bakı Türkoloji Qurultayı, biblioqrafiya. s.44.

Nəzərli, Ş. (1995). Cümhuriyyət generalları, Hərb nəşriyyatı, Bakı.

N.N., (1925, 9 noyabr). Türkoloji qurultayın təşkili: Türkoloji qurultayın keçirilməsi üçün təşkilat komissiyasının görəcəyi işlər haqqında. Kommunist, s.4.

Professor Köpürlüzadə ilə müsahibə, (1926,25 fevral).Türkoloji işlərin Türkiyədəki əhəmiyyəti və onunla əlaqədar görülən işlər haqqında. Kommunist, s.3.

Yoxsul., (1922, 3 mart). Saxtakarlığa son qoyulmalı. Kommunist, № 68, s.3.

Şamil,Ə., (12-14 Mayıs 2016). KGB arşivin'de Türkiyə'den Azərbaycan'a davət edilmiş aydınlar haqqında belgeler. I.Millətlərarası Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri sempozyumu, s.17-26.

Şamil Ə., (2011). Qumuq türkləri ədəbiyyatının dünəni və bu günü. Uyğur, Qaqauz, Qüzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı, Nurlan, s. 290-366.

Süleymanzadə, M., (2009, 3 sentyabr). Milli jurnalistikamızın avanqardı. Xalq qəzeti, s.6.

Şimşir, B., (2013). Ankara'da Açılan İlk Azərbaycan Temsilçiliği, İrs: Miras, Sayı:7, s.32. (<http://irsaz.com/new/pdf/201312/1386944848824816094.pdf>).